

Modernleşme ve Piyasa Kıskaçında Engelli Bireyin Konumlanışına Dair Sosyo-Tarihsel Bir Okuma

A Sociohistorical Reading on the Position of Disabled Individuals in the Grip of Modernization and the Market Economy

Fatih Kucur¹

¹(Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye.

ÖZ

Engellilik kavramı tarihsel süreç içerisinde birçok tanımlamayla karşı karşıya kalmıştır. Bugün gelinen noktada ise engelli kavramı, engelliliğin bir yeti kaybı değil, bir erişim sorunu olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bu iddia halen tartışmalıdır. Ancak büyük oranda sosyal bilimlerin diline yerleşmiş durumdadır. Bu kavramsal iddianın ve perspektifin sosyal bilimlerden kullanımının yaygınlaşma süreci hiç de kolay ve kendiliğinden olmamıştır. Bu çalışma bu süreci ele alırken kavramsal dönüşümün izini sürmektedir. Batılı olmanın üstünlüğü fikrine dayalı ırksal eşitsizliğin, üstün gen ve üstün insan söyleminin, ırk ayrımcılığı ve engelliler konusunda nasıl bir yankılanmaya neden olduğunu, sosyo-tarihsel bağlamda ortaya koymaktadır. Bu noktada betimleyici bir yaklaşım benimsenmiş ve alan literatürüne başvurulmuştur. Genelde insana ve bedene, özel bağlamda ise engelli bireye ve topluma bakışın batı tarihi içerisindeki sürecini modernleşme ve piyasa kıskaçında sosyo-tarihsel açıdan değerlendirmiştir. Bu bağlamda insana ve engelli bireye bakışın dönüşümü ve bunun pratik çıktıları ele alınarak mesele tartışılmıştır. Böylece meselenin bugün varılan noktadan evvelki serüveninin anlaşılmasına ve modern dünyanın kurucu zihinsel arka planına yönelik tespitler yapılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The concept of being disabled has faced many definitions throughout history. In this regard, the concept of disability is based on the claim that being disabled is not a loss of ability but an issue of access. While this claim remains controversial, it has largely settled into the vernacular of the social sciences, however. How the use of this conceptual claim became widespread and its perspective in the social sciences was neither easy nor spontaneous. This study traces the conceptual transformation while discussing this process and reveals in a sociohistorical context how racial inequality based on the idea of Western superiority and the discourse on superior genes and people have caused repercussions regarding the issue of racial discrimination and the disabled. The study has adopted a descriptive approach in this regard and consulted the literature of this field, evaluating the process of looking at people and the body in general, as well as the disabled and society in a specific Western historical context from the sociohistorical perspective of being in the grip of modernization and the market economy. The study addresses the issue in this context by considering the transformation of the perspective toward humans and the disabled and the practical outcomes of this transformation. Thus, the study aims to contribute to understanding the adventure of the issue prior to the point currently reached and to make determinations about the founding mental background of the modern world.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Sosyo-tarihsel, Sosyal bilim, Sosyal süksesyon, Piyasa ekonomisi

Keywords: Disability, Sociohistorical, Social science, Social succession, Market economy

EXTENDED ABSTRACT

The concept of disability is a relatively new concept due to having been evaluated from the framework in which it is currently handled. The point the concept has currently reached also reflects the current point of view. However, the view toward the disabled has passed through many phases throughout history and faced many conceptualizations in line with these perspectives. The proposed concept itself remains a matter of debate these days. When one considers the concept in terms of the social sciences, one sees the reflections of the production and productivity-oriented human perception that the economy-centered world that became

Sorumlu Yazar: Fatih Kucur E-posta: fatihkucur@iuc.edu.tr

Başvuru: 30.09.2023 • **Revizyon talebi:** 14.11.2023 • **Son revizyon teslimi:** 29.11.2023 • **Kabul:** 08.12.2023

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

evident after the 18th century has imposed on people. In general, an examination of the literature shows the studies to have mostly focused on the practices for the disabled and their life experiences. While the importance of these studies is undeniable, every practice obviously still has a philosophical background, and ignoring this background will make understanding the target of the practices that have been put forward difficult. As a matter of fact, seeing how the perspective transformation, as provided by the social model that has been put forward as a criticism of the medical model, in terms of the rights those with disabilities have gained has changed the field, and the practices will facilitate understanding what this article is stating. In this respect, presenting the issue through the dimension and philosophy of the social sciences will be shown to be very important in terms of understanding and analyzing the practical problems that currently stand before society. Understanding the destination of the concept of disability is only possible by revealing the concept's past. Meanwhile, the historical transformation of the concept has not happened independent of the change and transformation that has occurred in Western thought and social order. In other words, the view toward the disabled is a part of the Western view of the person as a whole. Looking closely at Western thought in this context will show the main axis that constitutes the transformation of the individual view to have been shaped within the framework of economic usefulness in a thought process that goes from the divinely created individual and nature to an individual who is a part of nature formed as a result of coincidences. However, the definition of a human only as an economic instrument within the framework of homo-economicus has brought many problems together in the historical process.

Finally, placing this picture before the reader and discussing the possibility of a new world will perhaps be able to contribute to a better understanding of the problem. The main problem here is that a type of society in which economics is not fundamental is off the agenda. If the world can establish the explicability of a model of society where economics is not the main element, then socially integrating the structures that are referred to as disadvantaged people, women, children, and the elderly will become a little easier. This is because in a competitive system, one's value is directly proportional to one's productivity. One's value is not self-evident but is related to the demand had for that individual. In particular, the perspective put forward in the educational processes that shape people needs to be criticized, because at the point that has been currently reached, even education has been and is being organized in a way that meets the needs of the market economy. Clearly a weakening is seen to be present in how the individual who has grown up in this education system perceives society. This weakness in perception reveals itself in the attempt to solve the problem along its own axis. Individuals who design themselves in line with the needs of the market economy are faced with a feeling of worthlessness when they fail, because modern individuals experience a career-centered construction process in a rush that has turned into a marathon, traumatically involving them in the competitive system without them even being aware and with a pathological anxiety. The career-centered individual has turned into a project of the self. Individuals who cannot adapt to the system feel helpless, because sociological reality surrounds them. Capital, which has already globalized and crosses borders, has also reached an uncontrollable level that threatens states. Capital will want to flow in terms of its structure and will see all the elements that are likely to prevent this as its enemy. This is because experience has shown that no transformation favoring people has taken place in the economy-centered world shaped by the Industrial Revolution, despite all the capital and the market economy.

Giriş

Engelli kavramı, bugün ele alındığı çerçeveden değerlendirildiğinde nispeten yeni bir kavramdır. Kavram bugün geldiği noktada her ne kadar tartışılmaya devam ediliyorsa da ana akım bakış açısını yansımasıyla genel kabul görmüş ve yaygın bir kullanım kazanmıştır. Ancak engelliye bakış tarihsel süreç içerisinde, toplumsal eğilimler ve gereklilikler düzleminde birçok evreden geçmiş, bu bakış açıları doğrultusunda ise ceza, imtihan, hastalık, eksiklik, bozukluk vb. kavramlaştırmalar ve açıklama biçimleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bugün sosyal bilimlerin ağırlıklı olarak kullandığı kavramın kendisi “engelli/engellilik” kavramı da halen daha tartışma konusudur. Ancak sosyo-tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda kavramın kullanım biçimleri ve dönüşümünün değişen iktisadi anlayışla yakından ilgili olduğu görülecektir. Bu noktada sosyo-tarihsel açıdan kavrama bakıldığında kavramın dönüşüm sürecinde, 18. yüzyıl sonrası belirginleşmiş olan ekonomi merkezli dünyanın insana yüklemiş olduğu üretim ve verimlilik eksenli algının yansımaları görülmektedir (Aytemur Sağıroğlu, 2017). Günümüzde insan hakları ve sosyal model bağlamında kullanımı da yine İkinci Dünya Savaşı sonrası, iktisadi anlayıştaki dönüşüm çerçevesinde, refah devleti uygulamalarının yoğunlaşması sonucunda yaşanan felsefi arka planın değişimi ile yaygınlık kazanmıştır. Bu sebeple meseleye sosyal bilimlerin dili, kavramları bağlamında sosyo-tarihsel bir açıdan bakmak, meselenin bugün varılan noktadan evvelki serüveninin anlaşılmasına ve yeni kurulan/modern dünyanın kurucu zihinsel arka planına yönelik tespitler yapılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü tıpkı burada ele alınan engellilik kavramı gibi daha geniş bir kapsamda insan ve topluma dair yeni bir bakış ortaya koyan sosyal bilimlerde bu yeni sürecin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Bugün önümüzde duran birçok dönüşüm ve sosyal sorunun kaynağının sanayi devrimi sonrası süreçle irtibatlandırılabilirliği düşüncesi sosyal bilimcilerin kahir ekseriyeti tarafından paylaşılan bir görüştür (Türkdoğan, 2009; Kennedy, 2010; Bouthoul, 1995). Nihayetinde bugün ekonomiden kentleşmeye, aile ilişkilerinden eğitime kadar akla gelebilecek her türlü dönüşümü sanayi devrimi ve sonrası süreçle açıklamak veya temellendirmek neredeyse bir klasik haline dönüşmüştür. Bu durum esasen sanayi devriminin modern dünya açısından bir dönüm noktası olarak ele alındığının da kanıtıdır. Bir dönüm noktası olarak sanayi

devrimi aynı zamanda seküler bir değer paradigması üretmesi yönü ile de eski dünyanın değer skalasından bir sapma olarak görülebilir.¹ Modern/yeni bir açıklama biçimi olarak ön plana çıkarılan sosyal bilimlerin açısından da tüm çalışmalar modern öncesi ve modern sonrası diye ikiye ayrılmaktadır.² Her ne kadar modernizmin başlangıç noktası hakkındaki tartışmalarda tam bir uzlaşmaya varılamamışsa da sanayi devrimi sonrası süreçte modernizmin hızı ve görünümü konusunda neredeyse tam bir ittifak söz konusudur. Ancak bütün bir insanlık tarihini *modern ve modern öncesi* gibi bir ayrım ile iki döneme indirgemek ve modern öncesini statik bir bütünlük gibi algılamak temelsiz bir iddia gibi görünmektedir. Bu ayrımın temel felsefesi ise yine ilerlemeci, modernist ve evrimci batı düşüncesidir (Kalelioğlu, 2019). Bu durumda insan türünün en gelişmiş/ilerlemiş modeli olarak Kuzey Avrupalı beyaz insanın son birkaç yüzyıllık tarihinin bütün insanlığın tarihine galebe çalması kaçınılmaz olmuştur (Weber, 1999). Bu genetik üstünlük fikri hem etnik/genetik ırkçılığı hem de daha sonraki süreçte ortaya çıkan sosyal ırkçılığı meşru bir zemine oturtmanın da yolunu açmıştır. Bu çalışma tam da bu noktada ırksal eşitsizliğin, üstün gen ve üstün insan söyleminin, ırk ayrımcılığı ve engelliler konusunda nasıl bir yankılanmaya neden olduğu gibi konuları da sosyo-tarihsel bir okumayla mercek altına almaktadır. Bu noktada ön plana çıkan tarihsel/bilimsel söylemleri ve yansımalarını literatür ve uygulamalar bağlamındaki örnekler üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir.

Literatür incelendiğinde, engellilik alanında yapılan çalışmaların çoğunlukla yaşam deneyimleri, erişilebilirlik, sosyal bakım ve korumaya yönelik (Kılıç, 2021) olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların engellilerin günlük hayat içerisinde yaşadıkları sorunların teşhisi ve yapılması gerekenlere işaret etmeleri, hak savunuculuğu görevini üstlenmeleri bakımından önemi yadsınmaz. Ancak her uygulamanın bir felsefi arka plana sahip olduğu ve bu arka planın gözden kaçırılmasının ortaya konulan pratiklerin hedefinin anlaşılmasını güçleştireceği de aşikardır. Nitekim medikal modele bir eleştiri olarak ortaya konulan sosyal modelin, engelli hakları konusunda elde edilen kazanımlar noktasında sağladığı perspektif dönüşümünün sahayı ve pratikleri nasıl değiştirdiğini görmek söylediklerimizin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu açıdan meselenin sosyal bilimlerin boyutu ve felsefesi ile ortaya konulmasının bugün önümüzde duran pratik sorunların anlaşılabilirliği ve analiz edilebilirliği açısından oldukça önemli olduğu da görülecektir. Nihayetinde bu bakış açısının bir sonucu olarak, uzun yıllar sorunu içinden çıkılmaz hale dönüştüren batılı felsefi yapının tikanıklığını, öjenik yapıyı, biyolojik evrimin sosyal evrimsel yansımalarını ve Herbert Spencer'in katkılarıyla Sosyal Darwinizm'e çıkan yolunu (Şener ve Bulut, 2023) ve zihinsel körleşmeyi bu noktadan sonra görmek daha mümkün hale gelecektir.

Ortada duran sosyal veya ekonomik sorunları sadece ulusal devletlerin beceriksizliği veya uluslararası etkiler yolu ile ele almak, sorunu anlamak açısından yetersiz olacaktır. Bununla birlikte günümüzde yaşanan sorunların temelinde sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sürecin, insana ve topluma bakış açısının dönüştürülmesi sürecinde oynadığı rolün önemini kavramak sorunlara gerçekçi çözümler üretebilmesi açısından bir zemin sağlayacaktır. Bir başka deyişle bu çalışma çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılan engelli bireye bakış, topyekün olarak batının insana/bireye bakışının bir parçasıdır. Bu çerçevede kutsal yaratılmış olan bir birey ve doğadan, kutsal olmayan ve tesadüfler sonucu oluşmuş doğanın parçası bireye giden düşünce sürecinde insana bakışın dönüşümünü oluşturan ana eksenin iktisadi yararlılık ve sekülerizm çerçevesinde şekillendirildiği düşüncesi bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli bir motivasyon kaynağıdır. Bu çalışma ile batı felsefe ve düşünce dünyasındaki dönüşümün, tarihsel perspektif ve pratikleri üzerinden ele alınarak betimleyici bir yöntemle, insan, ırk, eşitsizlik ve engellilik gibi kavramlarının sanayi devrimi sonrası süreçte geçirdiği aşamalar ele alınmış böylece literatürde düşünsel anlamdaki tartışmalara bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Yeni İnsan ve Varoluş

Modernizmin, seküler temelli bir dünya inşa etmek bakımından geçmişteki çoğu medeniyet anlayışından farklı olduğunu söylemek mümkündür (Özdemir, 2019). Bu tespitin bizatihi kendisi modern olanın sapma olarak değerlendirilmesi için bir veri olabilmektedir. Bu noktada meselenin daha iyi anlaşılabilirliği için kavramın sosyo-tarihsel perspektifi ile birlikte ele alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Modern dünya tarihçilerinin kahir ekseriyeti Rönesans'ı başlangıç noktası olarak ele alıyor ki esasen Rönesans da "yeniden doğuş" anlamına gelmektedir (Faure, 1992). Batı "Rönesans" ile kendi karanlıklarından çıkarak "Aydınlanma"ya ulaşmış ve böylece karanlık çağdan aydınlık çağa doğulmuştur. Bu anlamda batılı tarihçilerin ve felsefecilerin rönesans sonrası süreci dönemlendirme için kullandıkları kavramlar dikkat çekicidir. *Rönesans, Reform, Aydınlanma* kavramlarının günümüz diliyle yeniden doğuş, yeniden şekillenme ve aydınlanma (karanlığın ortadan kalkması) şeklinde ifade edilmesi kavramların seçilmesinde etkili olan felsefi arka planın anlaşılması bakımından önemlidir. Bu kavramsallaştırmalar geçmişe Hristiyan/Kilise Avrupa tarihine bir gönderi ve hatta yergi olarak algılanabilmektedir. Çünkü bu yeniden doğuşun (Rönesans) temellerinde karanlık çağın öncesine yani *Antik Yunan*'a bir gönderme vardır (Faure, 1992). Esasen daha eski olanın Hristiyanlık dışı olduğu için daha aydınlık olarak yansıtıldığı görülmektedir. Bu gönderi seküler dünyaya olan ilginin ve Hristiyanlık ile araya konulan mesafenin de bir göstergesidir.

Rönesans'ın temel felsefesinin hümanizma olduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2020). Hümanizmanın temelinde ise insan vardır. Bu insan ise tanrı-birey insandır (Çalışkan Akçetin, 2018). Diğer bir deyişle iyinin, kötünün, doğrunun kaynağı olan akıl tanrısına

¹ Dinin temel düzenleyici olarak ön plana çıktığı bir toplum modelinden seküler bir dünyanın inşasına uzanan süreç.

² Toplumsal süreçlerin ve tarihsel akışın bu kadar keskin bir şekilde dönemlendirilmesi de sosyal bilimlerin ve ideoloji arasındaki ilişkiye işaret ettiği düşüncemizi güçlendirmektedir.

ulaşmış insandır. Böylece iktidar/tanrı gökyüzünden yeryüzüne/insana in(dirgen)miştir (Özmkas, 2016). Bu aslında İsa'nın çoğaltılmış ve gök ile ilişkisi kesilmiş halidir. Bir başka ifade ile seküler İsa'dır.³ Dolayısı ile modern insan tanrısal dokunulmazlığa, mutlak iradeye⁴ sahiptir. Özgürlüğün yolu ise göklerdeki efendinin ölümü/öldürülüşü ile açılmıştır. İnsan artık yeryüzünün ve kendinin sahibidir. Bu perspektif insanın geri dönüşü olarak ortaya konulmakta, Rönesans ise bu yeniden doğuşu ve eskiden sıyrılışı/soyunuşu resim ve heykelde insan bedenini ön plana çıkararak kutlar gibi görünmektedir. Bu hikâye yeni bir yaratılış teorisi ile yani evrim ile yoluna devam etmekte ve böylece Tanrısı tesadüf olanın yükselişini başlatmaktadır.

Hedefin dünya ile sınırlanması ve insanın yeryüzüne sıkıştırılması, yeni bir varoluş/yaratılış hikayesini de zorunlu kılmıştır. Kutsal kitaplarda Âdem ile Havva hikayesiyle başlayan yaratılış, yerini modern dünyada evrim teorisine bırakmıştır. Kadim bir soru olan “Her şey ve insan nasıl ol(uş)muştur?”un cevabı, evrimle yeniden şekillendirilmiştir. Evrim Teorisi, Yaratılış Teorisi yani “Tüm canlı ve cansızlar yaratıldı” yerine, hayatta kalabilenin (doğal seleksiyon); değişim ve dönüşümünün temel alındığı bir biyolojik oluş perspektifinin inşasına yol açmıştır. Nasıl ki doğa, tek hücreli basit bir yapıdan gittikçe karmaşıklaşan çok hücreli bir hale, daha karmaşık biyolojik yapılara dönüştüyse (Demirsoy, 1998) insan da bu evrim sürecinde daha ilkel olandan, daha üstün olana doğru evrilmiştir. Yalnız bu evrilme sürecinde herkes eşit anlamda *Homo sapiens sapiens* denilen sürece ulaşamamıştır (Demirsoy, 1998). Bazı insanlarda ya da bazı bölgelerde evrim yavaş ilerlemiştir. Bu iddianın sahipleri, üstün insanın kim olduğuna dair soru işaretleri ortaya çıktığı düşüncesinden hareketle en gelişmiş insan modelini bulma yolunda önemli antropolojik ve biyolojik çalışmalar ortaya koymuştur. Nihayetinde sanayi devrimi sonucunda geline nokta insanlık tarihinin *zirvesi* olarak tanımlanmış ve bu devrimi gerçekleştiren batı insanını ise üstün ırk olarak tanımlamıştır (Erden Kaya ve Durgun, 2020). Bu ırkçı ve biyolojik perspektif ise batının uzun dönem boyunca biyoloji üzerinden kendi üstünlüğünü bilimselleştirmesine benzer bir sapma oluşturmuştur. Batı bu kabulle birlikte toplumları incelerken de iki farklı bilim dalı ortaya koymuştur. Birincisi gelişmiş batı toplumlarını inceleyen sosyoloji, diğeri ise primitif toplumları inceleyen antropolojidir (Sezer, 2011). Bu ırkçı perspektif ya da bu biyolojik perspektif Herbert Spencer (1820-1903) tarafından etkili bir biçimde dile getirilmiştir. Spencer, kendi sosyolojisini ciddi anlamda biyoloji üzerine kurmuş ve sosyolojinin biyoloji ile olan ilişkisini ön plana çıkarmıştır (Yaşa, 2018). Bu durum ise insanla ilgili olarak yapılan çalışmalarda birtakım ırkçı ya da biyolojik yaklaşımların Sosyal Darwinist bir perspektifle gelişmesine yol açmıştır (Huber, 2008).

Burada açıkça görülebileceği gibi Batı evrimci bir bakış açısı ile bilimsel bir temel inşa etmiş rekabet ve imha düşüncesi üzerinden kendi sosyolojisini ve dünyayı yeniden şekillendirmiştir (Mazrui, 1968). Bütün bu çerçevede engelli birey ekonomik ve siyasi süreçlerde istihdamı mümkün olmayan organizmanın işleyişini zedeleyen ve organizma açısından yük görülen verimsiz/sağlıksız bir figür/birey olarak bu süreçlerin dışına itilmiştir.

İktisadi İnsan: İnsanın Etkinliği ve Değeri

İnsanın değeri üzerine söyleyebileceğimizin farklı birkaç vechesi olduğu muhakkaktır. Mesela bir birey olarak insanın kendi değeri hususundaki yaklaşımı ile bir vatandaş olarak devletin insanın değeri hususundaki değerlendirmeleri arasında farklar görülebilecektir. Modern devletler açısından insanın değeri hususunun sanayi devrimi sonrası oluşan ekonomi merkezli dünya ile birlikte (Kucur, 2021a) bir birey veya canlı olmaktan öte büyük oranda üretim kapasitesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu üretim kapasitesi ise beşerî sermaye kavramlaştırmasından bağımsız değildir. Bunun içindir ki devletler beşerî sermayenin geliştirilebilmesi açısından insan ve nüfus politikalarına yönelik birçok uygulama ortaya koymaktadır (Roberts, 2017; Foucault, 2015). Bu politikalar; eğitimden, sağlığa kadar birçok düzlemde bireyin üretim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik uygulamaları içinde barındırmaktadır.

Her ne kadar modern dönem, bireyi merkeze alan felsefi ve siyasi düşüncelerin ön plana çıktığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilse de özellikle sanayi devriminin başlangıç sürecine bakıldığında bunun aksi bir durum ortaya çıkmıştır. Üretim süreçlerinde uzun çalışma süreleri, sağlıksız çalışma ortamları ve yetersiz alt yapı gibi birçok sorun merkezinde, insan ciddi değer kaybına uğramıştır. *Homo sapiens sapiens* çok hızlı bir geçişle *Homo economicus*'a dönüşmüştür ve *Homo economicus* sonrası dünya oldukça hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Ancak insan özgürlüğünü ekonomiye terk etmiş ve bu yeni dünya, ekonominin temel belirleyici olduğu ve tüm toplumun bu perspektifle yeniden inşa edildiği yeni bir dönemin kapısını da aralamıştır. İnsan için ekonomiden, ekonomi için insan düşüncesine geçilmiştir. Bu noktadan sonra insanın belirleyicilik rolünü piyasaya bıraktığı ve bu anlamda da piyasanın bütün dönüşümleri iktisadi perspektifle ortaya koyduğu görülmüştür (Kucur, 2021a). Hatta daha derinlemesine bakıldığında, liberal iktisadi düşüncenin hakimiyeti sonrasında, sosyal, bilimsel ve kurumsal süreçler de neredeyse tamamen bu iktisadi perspektif üzerinden yürütülmüştür. Öyle ki köleliğin kaldırılmasından, insan hakları, kadın hakları ve dahi engellilikle ilgili bütün gelişmelerin temelinde bu iktisadi perspektifin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Denilebilir ki köleliğin kaldırılması insan haklarına olan inancın doğal bir sonucu değil de mecburi bir dönüşümün sonucudur (Kucur, 2021a). Çünkü kölelik kaldırılmasa dahi sosyal zemini kaybolmuştur. Feodal beyliklerin ortadan kaldırılması, tarımda verimlilik esaslı çalışmalar

³ Tanrının yeryüzüne inmiş hali ve tanrı oluş.

⁴ Kendi kaderini tayin hakkı

ve makinalaşma, köleliğin giderek sosyal zeminin ortadan kalkmasına da yol açmıştır. Aslında ekolojik süksesyona benzer bir şekilde sosyal süksesyon yaşanmıştır. Bunun yanında yeni sanayi şehirlerinin oluşması ve şehirleşmenin artması ve ortaya çıkan yeni sosyoloji ve işçi ihtiyacı da yine bu dönüşümü etkileyen temel unsurların başında gelmiştir. Bu sürecin insan hakları bağlamından kopuk olduğu köleliğin kaldırılması sonrası bu kesime yönelik olarak süren fiili duruma bakıldığında açıkça görülebilecektir. Adam Smith'in dediği gibi bir *görünmez el* piyasayı dengeye/hizaya getirmiştir. Bir başka açıdan da piyasanın dengeye gelmesi uğruna her şey dönüşmüştür denilebilir. Bu ekonomik model için seçilen kelime olan liberalizm kelimesinin içerdiği özgürlük anlamı ise uğruna her şeyin dönüştüğü ekonominin özgürlüğünü temsil etmektedir. Günümüz iktisat anlayışı, üretim süreci için gerekli ve önemli olan faktörleri; emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynaklar olarak belirlemektedir. Dikkat edilirse görülecektir ki bu faktörler içerisinde doğal kaynakları ayırt ettiğimizde geriye kalan üç faktör doğrudan beşeri sermaye/insan ile ilişkilidir. Bugün bu faktörlerden anladığımız şeyin sanayi devriminin başlarında anladığımız ile birebir aynı olmadığını düşünsek bile bu faktörlerin gerekliliğine olan inanç aynen devam etmektedir. Yine burada unutulmaması gereken husus sanayi devrimine giden yolda ve sanayi devrimi sürecindeki endüstriyel üretimin büyük bir oranda beden gücüne dayalı olduğudur. Her ne kadar bu dönemlerde makinalaşmadan da bahsedilebilse bile bu makineler bugüne göre daha primitif ve daha insana dayalı⁵ bir işleyişe sahiptirler. Bu yüzden üretim faktörlerinin gücüne bağlı olan üretim kapasitesi bireyin *normal/sağlıklı* olması ile doğrudan bağlantılı görülmüştür. Sağlıklı olmak beden gücü ve bütünlüğü ile neredeyse eş tutulmuştur (Aytemur Sağıroğlu, 2017). Bu açıdan bireyin bedensel gücünün/sağlığının geliştirilmesi, korunması üretim kapasitesinin de artırılması anlamına gelmiştir. Güçlü beden imajı ise işe yararlılık ekseninde değerlendirildiğinde vücut bütünlüğü ile yakından ilişkilidir. Bu güçlü beden acımasız rekabetin ve hayatta kalmanın temel şartını oluşturmuştur. Çünkü yeni iktisat düşüncesi doğal olanı, doğa ise güçlü olanı hayatta tutmuştur. Bu bakış açısı bireyin yeti kaybı üzerinden veya mefhumu muhalifi ile "sağlamcı"lık üzerinden toplumsal hiyerarşi içerisinde konumlandırılmasına yol açmıştır. Bu hiyerarşi normal olanın anormal/patolojik/sağlıksız olana üstünlüğünü doğal olarak kabul eden bir şekilde bürünmüş, böylece anormal/patolojik/sağlıksız engelli bireyin normal/sağlıklı süreçlerden dışlanmasının yolu açılmıştır. Bu kabul ise çalışma biçimlerinden, mekanlarına, şehirlerden, hukuksal düzenlemelere kadar birçok hususta modern dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi anlayışının belirleyicisi olmuştur (Tunca, 2020).

Liberal düşünce piyasa şartlarına uyum sağlayamayan şirketlerin piyasadan silineceği ve uyum sağlayabilenlerin ise hayatta kalacakları şeklinde bir öngörüyle hareket etmiştir. C. R. Darwin (1809-1882) iklimsel veya biyolojik dönüşüme uyum sağlayabilenler (adaptasyon), kendilerini dönüştürebilenler, esneyebilenler ayakta kalmıştır ve kalacaktır öngörüsüne sığınmıştır (doğal seleksiyon; seçim) (Darwin, 2012). İskoç/İngiliz merkezli bu düşüncenin izine yine bir İngiliz olan Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) nüfus teorisinde de rastlanabilmektedir. Buna göre insan nüfusundaki hızlı artışa cevap veremeyecek olan gıda artış hızı sonucunda ortaya çıkacak olan durumda, güçlü olan ve gıdaya ulaşım sağlayabilenler hayatta kalacak ve gıdaya ulaşamayan, güçten düşenler ise silinecektir (Malthus, 2021). Çünkü doğa anlayış, tolerans, merhamet üzerine değil güç üzerine kuruludur. Bu noktada bedensel anlamda 'eksik' olduğu düşünülen bir bireyin rekabet edebilirliği ve işlevi gündem dışında bırakılmaktadır.

Daha sonra bu düşüncenin sosyal bilimsel alt yapısının inşa süreci ise Fransa eksenli sosyoloji düşüncesi üzerinden oluşturulmuştur. Burada biyoloji ve sosyal bilimler arasındaki iş birliği esasen organizmacı sosyologlar aracılığı ile devam ettirilmiştir. İngiliz H. Spencer ise tüm bu düşünceleri Sosyal Darwinizm bağlamında daha ileri bir boyuta taşımıştır (Bayazıt, 2012). Spencer, seçim ve ayakta kalma fikri üzerinden sosyoloji ve toplumsal ilişkiler hakkında öngöründe bulunmuş ve hatta sosyolojiyi bilimler tasnifinde biyolojinin bir alt dalı olarak ele almıştır (Erdoğan Coşkun, 2014). Nitekim kendisi de bir hayvan olarak ifade edilen insanın biyolojinin bir alt dalı olarak etoloji (Swingewood, 2014) bağlamında incelenmesinden daha doğal bir şey olmayacaktır.

Gelinen noktada hümanist felsefenin kendi kaderini tayin eden, değeri kendinden menkul muktedir bireyi, değeri piyasa ilişkileri içerisinde belirlenen bir üretim aracı haline dönüşmüştür (Foucault, 2015).⁶ Üretim araçlarının verimliliği ise doğru yönetim ve istihdam süreçleri ile mümkün olabilecektir. Verimsiz olanın verimli hale getirilmesi ve eğer bu mümkün değil ise bertaraf edilmesi düşüncesi nihai düzlemde engellilerin ortadan kaldırılmasına veya tamamen toplum dışı kalmalarına yol açmıştır.

Üretim ve yönetim süreçleri zaman içerisinde önemli bir alan haline gelmiş ve bu alanda yapılan çalışmalar her geçen gün artmıştır (Bayazıt, 2012). F. W. Taylor (1856-1915) yönetim üzerine olan söylemlerinde, insanın daha verimli bir hale getirilebilmesi için gerekli olan şartları ortaya koyarken (Şahin ve Gökten, 2013) benzer düşüncelerin bir yansıması olarak üretim süreçlerinde bant sistemi şeklinde tanımlanan Fordist üretim sistemi gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır (Saklı, 2013). Sadece iktisadi perspektifte değil, siyasi perspektifte de bürokrasi üzerinden (Tuncer ve Gunay, 2007) bireyi değil süreci/iş ve formu dikkate alan idari biçimin oturtulması (bürokrasi) yolu ile yönetim süreçlerinde de insan devre dışı bırakılmıştır. Çünkü bu süreçler bireyin insafı, karizması veya dehasına bırakılamayacak kadar istikrarlı olmak zorundadır. Karizma ve deha her zaman elde edilemeyecek, edilse bile risk içerebilecektir. Karizma ve dehanın etkileri, etkinlikleri kişiye bağlı bir süreçtir ve her zaman sürdürülebilir değildir. Oysaki ekonomik ve siyasi faaliyetler istikrar fikri üzerinde, öngörülebilirliği önemseyen faaliyetlerdir ve süreç içerisinde piyasadan daha

⁵ Otomasyon sistemleri zayıf

⁶ Beceri-makineleri bkz: Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın Doğuşu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 190-193.

güçlü bir figürü tehdit edici bulmaktadır. Bu açıdan süreç ve değerleri insanın önündedir, insan için olsa bile insandan önemli ve önceliklidir.

İktisadi İnsan Biyoloji ve Arızaları: Medikal Model

Sanayi devrimi süreci içerisinde gelişen iktisadi perspektifte de insanın yeryüzündeki en önemli faaliyetinin iktisadi faaliyeti olduğu düşüncesi temel ekseni oluşturmuş iken *iktisadi* faaliyeti başaramayan ya da iktisadi faaliyetler konusunda zaaf gösteren insanların toplumdan dışlanmasına yol açmıştır (iktisadi seleksiyon).

Bu perspektif, insanı sadece iktisadi üretim süreçlerinde aldıkları rol üzerinden değerlendirmektedir. Çünkü bu anlayışa göre insanın en önemli faaliyeti iktisadi faaliyetidir. Bu temel bakış açısı üzerinden hareketle de insanı, verimli olan ve verimli olmayan insan şeklinde kategorize etmektedir. Bir kaynak olarak iktisadi insanın verimliliği iktisadi süreçlerin de verimliliği anlamına gelmektedir. Engelli birey bu insan kategorisinde verimsiz veya en hafif ifade ile verimliliği düşük insan olarak yerini almıştır. Yine bilinmektedir ki İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler, engelliler üzerinde biyolojik deneyler yapmış ve hatta onları öldürmüştür (Çetin, 2017). Hitler'e göre engellilik, genetik bir eksiklik ve Hitler takıntılı biçimde üstün-insan inşa etme, *ari* ırkı inşa etme girişimlerinde bulunmuştur. Benzer biçimde Amerika'da da uzun yıllar bu genetik bozuklukların devredilmemesi (Aytemur Sağırloğlu, 2020) gerektiği perspektifinden engelliler kısırlaştırılmış ya da farklı bir şekilde toplumda çoğalmalarının önüne geçilerek (Huber, 2008) sosyal hayata katılımları engellenmiştir (ıslah çalışmaları).

İnsanın bir doğa ürünü ve doğanın bir parçası olarak algılanması sonucunda ortaya çıkan tüm bu uygulamaların arkasında duran felsefe, tıp alanındaki gelişmelerle birleşince, doğanın düzenlenmesi, kontrol edilmesi ve aksaklıklara müdahale edilebilmesi fikri insan biyolojisi üzerinden de kendisine bir alan açmıştır. Böylece 19. yüzyılın sanayileşme sürecinde ortaya çıkan toplum modeli ve insana bakış, tıptaki gelişmelerle birleşince engellilik de yeni bir bakış açısı ile ele alınmaya başlanmıştır. Dönemin güçlü biyoloji eksenli bakış açısı ile (Swingewood, 2014) ele alınan insan ve toplum yapıları, yine doğa üzerinden kurulan kurgularla yeniden düzenlenmeye ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Tıpkı doğadaki gibi rekabetçi bir perspektif üzerinden kurulan bu kurguda ise güçlü olan ve adapte olanın önemi üzerinde durulmuştur. Çünkü devamlılığı sağlayan budur. Yukarıda bahsi geçen uygulamaların felsefi arka planını yine Spencer'in cümlelerinde görmek mümkündür. Spencer'in ifadesi ile zayıf olan lehine ortaya konulacak yapay koruma sistemleri ve müdahaleler bir bütün olarak toplumun ahlaki ve entelektüel standartlarını düşürecekler (Swingewood, 2014). Bu noktada zayıflar bertaraf olmalıdır veya edilmelidir. Engelli bireyler bu süreçte zayıf ve patolojik olarak ele alınmış ve bu kültürel ortam içerisinde dışlanmıştır. Buna paralel bir biçimde tıp açısından da ele alınan biyolojik birimin patolojiden kurtarılması en önemli hedef olarak belirlenmiştir. Bu açıdan engelliliğe yaklaşım eksik, bozuk veya özürlü olan yapının (Şişman, 2012) tedavi edilmesi şeklinde bir hal almıştır. Nihayetinde engellilik *normal* vücut işlevlerinden sapma ve fiziksel *anormallik* şeklinde patoloji olarak (Attepe Özden, 2020) görülmüş ve engelli birey ise tedavi edilmesi gereken patolojik bir biyolojik yapı olarak tanımlanmıştır.⁷ Yani vücuttaki bozuklukların onarılması esasına dayalı bir bakış açısı ile engelli birey hasta olarak değerlendirilmiştir (Attepe Özden, 2020). Buradan hareketle biyolojik eksenli hastalık, sağlık bağlamındaki bu değerlendirme de engellilik tarihi içerisinde ortaya çıkan modele ise medikal model denilmiştir. Medikal modelin bakış açısı ile mental bozukluklar ve vücut bütünlüğünün olmaması genetik açıdan bir eksiklik ve hastalık olarak değerlendirilmiş ve bireyin toplumsal düzlemde yaşadığı toplumsal katılım sorunlarının temel kaynağı olarak da görülmüştür. Engellilerin yaşadığı temel sorunun kaynağı esas olarak fizyolojik ve biyolojik eksiklikler olduğu kabul edilmiştir (Roberts, 2017). Bu noktada sorunun çözümüne yönelik ortaya konulan yöntem daha çok tıbbi model ile onarılabilecek biçimde geliştirilmiştir. Dolayısıyla tedavi amaçlı medikal/tıbbi yöntem ve bu yöntem sonucunda uygulanan cerrahi müdahale veya protez vb. yöntemlerle eksikliği telafi etme yoluna gitmek şeklinde tezahür etmiştir.

Modern Toplum ve Arızaları: Sosyal Model

Sanayi devrimi büyük bir ekonomik dönüşümün ve üretim artışının yanında göç, kentleşme gibi hızlı bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu durum ise sosyal sorunların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni dünyaya geçiş sürecinde ortaya çıkan sorunların boyutu, çözüm yolları bugün halen daha tartışılmaktadır. Bu tartışmanın devam etmesinin birinci sebebi geçiş sürecinin her ülke ve her coğrafyada eş zamanlı olarak gerçekleşmemesidir. Bazı ülkelerin yüzyıllar öncesinde yaşadıkları sorunları bugün bazı ülkeler yeni yaşamaktadır. Bir diğer neden ise sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan sosyoloji ve ihtiyaç duyulan insan yapısının ciddi anlamda eleştirilere maruz kalmasıdır. Sistemin ekonomi merkezli oluşu ve insanı, toplumu ikincilleştiren ve hatta sömüren tutumu hem sanayileşmiş ülkelerin kendi içerisinde hem de sürece sonradan katılan ülkeler içerisinde ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Sonuçta 20. yüzyıla gelindiğinde, büyük savaşlar ve krizlerle karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanan iki dünya savaşında ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yıkım Avrupa'da liberal ekonomi, sanayi devrimi ve sonuçlarına yönelik eleştirileri artırmış, sosyal devletin yükseliş hızının da boyutunu değiştirmiştir.

⁷ Tabii ki burada yazılanlar bir bütün olarak tüm tarihi ve bütün toplulukları kapsamıyor. Burada ele alınan kısım daha çok sanayi devrimi sonrası batı merkezli süreçtir. Meselenin mistik, metafizik bağlamında ele alındığı durumlar ve toplumlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sürece baktığımızda 1945-1975 arasının refah devleti dönemi ve hatta refah devletinin altın çağı olarak adlandırıldığı, bu dönemin başlangıcı olan 1945 tarihine odaklandığımızda da önümüze çıkan tabloda İkinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkımı görülecektir. Avrupa ciddi anlamda insan ve alt yapı kaybına uğramış ve bunun sonucunda Avrupa'da bir tedavi ve yara sarma süreci olarak refah devleti anlayışının yükselişi ortaya çıkmıştır. Esasen bu yükseliş doğal, zorunlu ve alternatiflidir. Aslında sanayi devriminin bu sert ve acımasız değişim ve dönüşümün izlerini çok öncelere götürmek de mümkündür ancak 1900'lerin başından itibaren dünyanın girdiği krizin ve savaşların bu süreci kaçınılmaz halde hızlandırdığı görülecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ve dönüşüm, Büyük Buhran (1929) sonrası J. M. Keynes'in (1883-1946) uyarıları, bilimsel alanda başlayan yöntemsel ve felsefi itirazlar, evrenselliğin tartışmaya açılması gibi birçok nedenle restorasyon dönemi olarak da adlandırabileceğimiz 1945-1975 arası uygulamaların zeminini oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından birçok insanın engelli hale gelmesi ve toplumsal yaşama uyum konusunda zorluklar yaşaması devletlerin engellilik konusunda önemli adımlar atarak yasal düzenlemeler yapmasını gerekli kılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1945 yılında engellilerin istihdamı için Başkanlık Komitesi'nin kurulması, Almanya'da 1950 yılında Engelli Bireylerin İstihdamı Yasası'nın yürürlüğe girmesi bunu kanıtlar niteliktedir (Aköğretmen, 2023). 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesinin kabul edilmesiyle birlikte konu BM gündemine taşınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı bu anlamda önemli bir kırılmadır. Çünkü bugün sosyal haklar ve insan hakları bağlamında konuştuğumuz birçok konu ve sorun bu dönem sonrası ortaya konulan perspektif ve ihtiyaçlar dolayısı ile gündeme ge(tiri)lmıştır. Bu savaşta ortaya çıkan büyük yıkım, ölüm, yaralanma ve göçler bu yeni durumun sorunları ile ülkeleri ve toplumları baş başa bırakmıştır. Burada ortaya çıkan sorunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür: yerinden edilmişlik dolayısı ile Avrupa'da göçmenlik sorunu, ölümler sonucu yetimlik ve öksüzlük sorunu, yaralanmalar sonucunda ortaya çıkan engellilik sorunu ve erkek ölümleri sonucunda ortaya çıkan işgücü problemleri. Bu konular, gündemin ana konuları haline dönüşmüştür ve tüm bu sorunlara yönelik olarak kurumsal yapılar hızla inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece yeni tartışmaların da fitili ateşlenmiştir. Bu sürecin bir sonucu da yine kadının, çocuğun, yaşlı istihdamının ve engelli istihdamının tartışılmasıdır. Engellilerin gündeme gelme sebebi ise savaşta ülkeleri için savaşmış ve bombalamalar sonucunda birçok insanın engelli hale gelmiş olmasıdır (Çetin, 2017). Bu durumun halka anlatılması ve hatta buradan kahramanlık hikayelerinin çıkartılması gerekliydi. Çünkü ulus devlet kendi değerlerini inşa etmek zorundaydı. Çözüm olarak ise ilk başta dönemin felsefesine uygun bir şekilde tedavi ve finansal destekler gündeme gelmişti. Tedavi başlığı ise bugün medikal model olarak adlandırdığımız bir perspektifle inşa edilmekteydi. Bu bakış açısı hasta ve tedavi perspektifli inşa edilmiş bir bakış açıydı. Buna göre ise tedavi edilebilirlik ve topluma kazandırma mümkünse tedavi edilerek eğer mümkün değilse de bakım ve rehabilitasyon ücretlerinin karşılanarak aileler üzerindeki yükü azaltma temel amaçtı. Fakat yine bu dönemlerde sürece katılması mümkün olan özellikle bedensel bütünlüğü yerinde olan (sağır ve hafif mental sorunlu bireyler vb.), insanların yavaş yavaş istihdama katılımının sağlandığı görülmektedir. Ancak 1960'lar sonrası süreçte İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan sosyal hareketler, ABD açısından Vietnam savaşının travmatik sonuçları ve savaştan dönen gazi ve engelli bireylerin durumu 1960'lı yıllarda engelli hareketlerinin de hızlanmasına yol açmıştır (Bezmez, Yardımcı ve Şentürk, 2011). Beden üzerinden yapılan tartışmaların bugün vardığı yerde beden algısının toplumsal olarak inşa edildiği görüşü ön plana çıkmıştır (Bezmez ve ark., 2011). Buradan hareketle medikal modele göre, engelliliğin ortaya çıkışı üzerine yapılan değerlendirme, sosyo-tarihsel süreç içerisinde sosyal bilimlerin başlangıçta ortaya koymuş olduğu biyolojik bakış açısının bir yansıması olarak görülmüş ancak sosyal modellerle yeni bir bakış açısı ortaya konmuştur. Sosyal modelde, medikal modelin doğuştan ve sonradan engellilik diye tanımladığı ve bedeni/biyolojik yapıyı eksene alan bu tanımlamaya sosyal yapının ve diğer çevresel faktörlerin de eklenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu tanımlama açısından engellilik bedensel/biyolojik bir durumdan daha öte toplumsal bakış açısı ve çevresel organizasyonun bir sonucu olarak ortaya konmuştur. İngiltere'de UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation) tarafından başlatılan engelli hareketi sosyal modelin oluşumu açısından önemli bir yere sahiptir. UPIAS'ın 1976 yılında Engelliliğin Temel İlkeleri (Fundamental Principles of Disability) isimli bildiriye yayımlaması engelliliğin bireye değil topluma atfedilmesi, engelliliğin toplumsal bir inşa olduğu görüşünün ağırlık kazanmasıyla sonuçlanmıştır (Serdar, 2023). Dolayısıyla bu durum sosyal modelin ortaya çıkması ve engellilik meselesinin tıbbın bir alanı olmaktan öte sosyal bilimlerin bir alanı olarak ele alınması açısından önemli bir kırılmadır (Bezmez ve ark., 2011). Tam da bu noktada sağlık kavramı tartışma konusu haline gelmiş, sağlığın tanımı veya tam sağlık durumu gibi kavramsal tartışmalar literatürde 'normal olan nedir' gibi tartışmalara yol açmıştır. Tüm bu tartışmalar BM düzeyinde de ele alınmış ve 1981 yılının BM tarafından Uluslararası Engelliler Yılı ilan edilmesi sosyal modelin oluşmasına yol açan sürecin de hızlanmasına yol açmıştır (Serdar, 2023). 1990 yılında ise ABD'de Amerikan Engellilik Yasası'nın (American Disability Act) çıkarılmasıyla başlı başına engellilik alanında yasa düzeyinde düzenleme yapılmıştır.

Engelli hareketinin dünya çapında ses getirmesi insan hakları modelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 2006 yılında BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmenin BM Genel Kurulu kararıyla kabul edilmesi insan hakları alanında önemli bir kazanım olmuştur. BM'nin bu misyonuna benzer bir düzlemde Avrupa Birliği (AB)'nin de engelliliğe bakış açısı, hak temelli ve fırsat eşitliği ilkesi çerçevesinde engellilerin de toplumdaki diğer bireylerle eşit haklara sahip olduğu şeklinde oluşmuştur. Bu hedefe ulaşmak açısından gelecek projeksiyonunu 2021-2030 Avrupa Engellilik Stratejisi'yle belirleyen AB, bu stratejiyle engelli bireylerin insan haklarına yaraysır bir yaşam sürdürerek topluma ve çalışma yaşamına katılmak için eşit fırsata sahip bireyler olması hedefine bir adım daha

yaklaşmıştır (Aköğretmen, 2023). Bu perspektifle engellilik, bireyin kendisi ile ilgili bir durum olmaktan öte toplumsal süreçlerin doğru ve adil işletilememesinden kaynaklanan bir durum olarak ele alınmış ve bu çerçevede engellilik bireyin kendi olanak ve ihtiyaçları doğrultusunda donatılmasıyla aşılabilecek bir deneyim olarak kabul edilmiştir. O halde engelli bireyler haklarını alamadıkları için toplum içerisinde mağdur duruma düş(ürül)müş bireylerdir. Bu açıdan toplumsal engellerin kaldırılması ve tam erişilebilirliğin sağlanması toplumun birinci ve öncelikli görevidir.

Engellilik ve İstihdam

Modern dünyada iktisadi kârlılık ve verimlilik kavramlarının önemi tartışılmazdır. Bugüne kadarki tecrübeler göstermektedir ki fetret/kriz dönemlerindeki geçici tavizler hariç bu bakış açısı önemini her zaman korumuştur. Ancak her şeye rağmen itirazlar ve arayışlar da devam etmektedir. Bu itirazlara yönelik olarak ortaya konulan tavır ise kitlesel hareketlerin veya ortaya çıkan teknolojik yeni gelişmelerin sarkacında, yeniden değerlendirilmekte ve bu direnişi kıracak yeni manevralarla sonuçlanmaktadır.⁸ Çünkü yıkıcı bir rekabetin hakim olduğu piyasa sisteminde kârı maksimize edebilmek için maliyetlerin minimize edilmesi hedefinde istihdamın maliyeti oldukça önemlidir. Bireyin istihdamı ve verimliliği aynı zamanda çalışan bireyin performansı sorununu da gündeme getirmektedir. Verimlilik ve performans tartışması ise engelli istihdamı meselesinde sıklıkla gündeme gelmekte, tüm bu noktada maliyet ve performans açısından ele alındığında tartışma başka boyutlara taşınabilmektedir. Buna göre emeğin performansı, emeği sunanın eğitim düzeyi, vücut özellikleri ve motor becerileri ile yakından ilişkili olarak ele alınmıştır (Subramanian ve Mital, 2009). Bununla birlikte emeğin kalitesinin, güvenilirliğinin üretim süreçlerinde verimlilikle ilişkilendirilmesi gibi hususlar ön plana çıkmış ve insan kaynakları yönetimi işverenler açısından başarının anahtarı olarak ele alınmıştır (Saha, Sharotry, Mediavilla, Jiménez ve Pérez, 2023; Fraser, Ajzen, Johnson, Hebert ve Chan, 2011). Doğru iş için doğru personel/emek seçimi bilimsel çalışmaların konusu haline gelmiştir. Böylece emeğin kalitesinin, güvenilirliğinin ve performansının ölçülebilmesine yönelik birçok çalışma ortaya konulmuştur (Jing, Feng, Song ve Li, 2022). Kıstas olarak ise emeğin kalitesi birinci aşamada kalifiye eleman olmak, kalifiye eleman olmaksa iyi eğitim süreçleri ile ilişkilendirilmiştir. Engelli birey açısından bakıldığında ise daha başlangıç aşamasında verimlilik ve karlılık tartışmasında istihdam ve toplumsal katılım anlamında ihmallerle karşı karşıya kalabilmektedir. Buna bir de istihdamın ve toplumsal katılımın, toplumsal statünün önemli bir belirleyicisi olan eğitim süreçlerinde karşılaşılan zorluklar eklenince durum daha da karmaşıklaşmaktadır (Lindsay, 2011). Bu durum engelli bireylerin hem mesleki (Aver, 2019) hem de akademik anlamda yeterli eğitim alamamaları sonucuna, bu sonuç ise toplumsal var oluşun (Arslan ve Altuntaş, 2014) önündeki en önemli bariyere dönüşmekte ve fırsat eşitliğini zedelemektedir (Demirtaş, 2019). Bu da engelli bireylerin kalifiye işlerde çalışma imkanlarını ve elbette ki toplumsal katılımlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Hali hazırda engelli olmayan bireyler açısından dahi rekabetin bu kadar güçlü olduğu bir piyasada istihdam şansı bulabilmek neredeyse bir nimet olarak değerlendirilebilmektedir. Böyle bir piyasada engelli bireylerin istihdamı hususunu konuşmak daha da zorlaşmaktadır. Meseleyi zorlaştıran hususlar içerisinde toplumsal ve bireysel ön yargıların yanında işin yapısından (Subramanian ve Mital, 2009) kaynaklanan sorunlar da gündeme gelmektedir. Bu zorluklar sebebi ile engelli istihdamı hususu bugün gelişmiş ülkelerde dahi halen daha tartışmalı bir haldedir (Bush ve Tassé, 2017). Ancak her şeye rağmen özellikle sosyal devlet yapısının güçlü olduğu ülkeler engelli istihdamında yol almak için çabalamaktadır. Bu eşit fırsat, toplumsal katılım ve sosyal adaletin sağlanması gibi ilkeler kadar ekonomik ihtiyaçlarla da ilgilidir. Çünkü ekonomi temelli dünya ekseninde iktisadi perspektifte, iktisadi faaliyette bulunmadığımız dönemlerin uzaması ekonomiye bir yük olarak görülmektedir. Dolayısıyla yaşlıların, emeklilerin çalışmadan maaş almaları veya engelli bireylerin ve kadınların istihdam süreçlerinin dışında kalmaları iktisadi perspektifle kamu maliyetleri açısından önemli bir sorundur.

Ancak son yıllarda ortaya çıkan teknolojik ilerlemeyle birlikte dezavantajlı grupların istihdamına yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle bilgi teknolojilerinin yükselmesi bu noktada birtakım fırsatların oluşmasına olanak sağlamış gibi değerlendirilmektedir (Park, 2023). Bilgi teknolojilerinin engelli istihdamı bağlamında sunmuş oldukları imkanların tespit edilmesi açısından çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı teknolojik ilerleme ile birlikte oluşan uzaktan çalışma vb. olanaklarının artmasının ve istihdam açısından önemli bir engelleyici olan ulaşım sorunu, maliyetleri benzeri hususlardaki sorunların çözülmesinin engelli istihdamına katkı sağlayacağını öne sürmektedir (Berkün, 2023; Michailakis, 2001). Diğer taraftan gelişen bilgi teknolojilerinin üretim süreçlerini daha da karmaşıklaştırdığını, dijital erişilebilirlik açısından engelli bireylere dezavantaj oluşturacağını ve dışlanma riski ile karşı karşıya olduklarını kısacası yaşanan dijital dönüşümün işgücü piyasasında eşitsizlik oluşturduğunu dolayısıyla da bu durumun engelli istihdamına katkısının tartışılır olduğunu belirten birtakım görüşler de mevcuttur (Jetha ve ark., 2023; Block ve Hennessy, 2017).

Buna rağmen ağırlıklı olan görüş teknolojik gelişmelerin engelli istihdamı konusunda yeni açılımların sağlanmasına büyük katkı yapacağı şeklindedir. Çünkü değişen teknoloji sonucunda ortaya çıkan imkanlar esnek üretim ve çalışma biçimlerini ortaya çıkarmış bu da maliyetlerin düşürülmesi açısından bir avantaj sağlamıştır. Bu esnek üretim biçimleri ve ürün farklılaştırabilme yeteneği

⁸ Burada belki önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. O da iktisadi kar kavramıdır. İktisadi kar, muhasebe karından oldukça farklıdır. Muhasebe karında maliyet ile satış arasındaki fark karı tanımlamakta iken, iktisadi kar daha farklı boyutları da içermekte ve var olan alternatif kar imkanları içerisinde karı en yüksek olanı seçme yoluna gitmektedir.

maliyetleri önemli ölçüde düşüren teknolojik imkanlar ile birleştiğinde daha küçük sermayeli iktisadi faaliyetlerin görünürlüğü ve çeşitliliği de artış göstermiştir. Teknolojinin bu gelişim ve dönüşümü aynı zamanda engellilerin yanında kadın ve yaşlıların da istihdam süreçlerine katılmasının imkân ve yollarını da kolaylaştırmıştır (Ümit Firat, 2019).

İstihdama katılım olanaklarını genişletmek ve toplumsal katılımın zeminine katkıda bulunmak amacı ile ortaya konulan bir başka çaba da dezavantajlı gruplara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamalarının yaygınlaştırılmasıdır. Zaten esasen meseleyi bireysel boyuttan daha öte toplumsal bir engelleme süreci olarak ele alan sosyal model, engelliliği bireyin fiziksel veya zihinsel durumuyla ilgili bir yeti kaybı olarak değil, büyük oranda toplumun yetersizlikleri ve ayrımcı yapılandırılması ile ilişkilendirmektedir. Bu bakış açısına göre engelli bireylerin tarih boyunca toplumdan dışlanmışlıklarından kaynaklı dezavantajlı durumları düzelinceye kadar engellilere yönelik pozitif bir ayrımcılık gereklidir. Bu kapsamda engellilerin istihdamına yönelik zorunlu kota yöntemleri, iş kollarının yalnızca engellilere ayrıldığı seçilmiş iş yöntemleri, engellilerin işgücü piyasasına dahil edilmelerini amaçlayan kooperatif çalışma yöntemi gibi uygulamalar ile engellilerin toplumsal katılımı ve istihdamının artırılması amaçlanmaktadır (Budak, 2022).

Ancak varılan noktada pozitif ayrımcılık bağlamındaki uygulamalar göstermektedir ki en azından istihdam noktasında istenilen hedef yakalanamamıştır (Bürken, 2023). Bu durumun nedeni ise piyasa-erkil yapının karlılık ve verimlilik ekseninde varlığını sürdürmekteki ısrarıdır. Ayrıca yine görünen o ki pozitif ayrımcılık kırılğan bir toplumsal kesimin kalcılaşmasına yol açmaktadır. Her ne kadar literatür, pozitif ayrımcılık yaklaşımını olumlayan çalışmalar tarafından domine edilmekte ise de karşıt görüşler de giderek yükselmektedir (Akbaş ve Şen, 2013). Tıpkı sosyal politikalar açısından sosyal yardımın zamanla bir bağımlılığa dönüşerek kişinin harekete geçmesini, yapabilirliğini ve kendi ayakları üzerinde durmasını zorlaştırdığı eleştirilerine paralel bir biçimde burada da benzer bir perspektif üzerinden hareket etmek mümkündür. Pozitif ayrımcılık sürekli bir hale gelirse bireyin kırılğanlığını ve bağımlılığını artıran bir unsur olarak bir avantajdan daha çok bir dezavantaja dönüşebileceği tehlikesini de içinde barındırmaktadır (TÜRKONFED, 2021). Esasen bu noktada tıpkı sosyal yardımlarda olduğu gibi pozitif ayrımcılık da ekonomik yükünü büyük oranda kamunun taşıdığı bir uygulama olmanın dışında bir anlam ifade etmemektedir. Zaten pozitif ayrımcılık gibi uygulamaların istihdamı artırmaktan öte zora soktuğu tartışmaları devam etmektedir. Çünkü pozitif ayrımcılık dezavantajlı lehinedir ve bu ise piyasa tarafından daha fazla maliyet ve daha az verimlilik olarak algılanmaktadır. Bugün gelinen noktada hem engellilik hareketi hem de kadın hareketleri açısından pozitif ayrımcılık eleştiri oklarını üzerine çekmektedir. Bu açıdan istihdamı artırmanın yolu engellileri özel bir grup olarak kabul etmekten öte herkesle birlikte ele almak ve rekabet edebilirliklerini, yapabilirliklerini artırmaktır. Çünkü bugün küreselleşen iktisadi rekabet sürecinde maliyetlerin yükselmesi ülkeler ve sermaye açısından saf dışı kalmak anlamına gelmektedir. Piyasa kendisine uygun olarak görmediği her süreci aşma gayreti gösterecektir. Nitekim artan sosyal ve ekonomik maliyetler büyük küresel markaların gelişmiş ülkeleri terk etmesine ve maliyetlerin ucuz olduğu coğrafyalara kaymasına yol açmıştır. Yükselen Çin, Hindistan vb. ülkeler bunun en önemli göstergelerinden birisidir. Özetle denilebilir ki pozitif ayrımcılık uygulamaları kısa vadeli bir çözümdür ve uzun vadede etkisiz kalacaktır.

Sonuç

Engelli kavramının vardığı yeri anlayabilmek ancak kavramın geçmişinin ortaya konulması yolu ile mümkündür. Kavramın tarihsel dönüşümü ise, batı düşüncesinin ve toplumsal düzenin geçirdiği değişim/dönüşümden bağımsız değildir. Bir diğer deyişle engelli bireye bakış, topyekûn olarak batının biriye bakışının tarihsel bir parçasıdır. Bu çerçevede batı düşüncesine yakından bakıldığında kutsal yaratılmış olan bireyden, doğadan, tesadüfler sonucu oluşmuş doğanın parçası bir bireye giden düşünce sürecinde, bireye bakışın dönüşümünü oluşturan ana eksenin iktisadi yararlılık çerçevesinde şekillendirildiği görülecektir. Ancak insanın sadece bir iktisadi enstrüman olarak homoeconomicus çerçevesinden tanımlanması tarihsel süreç içerisinde birçok sorunu da birlikte getirmiştir. Nitekim bu sorunlar 20. yüzyılın birinci yarısında ekonomik ve sosyal krizlere dönüşmüş sonuçta ortaya çıkan sömürü esaslı rekabet büyük savaşlara ve acılara yol açmıştır. Bu yıkımlar sonucunda ise toplumsal yaklaşımlar ve bireye bakış yeniden revize edilmek zorunda kalmıştır. Bir restorasyon dönemi olarak 1945-1975 yıllarını kapsayan süreçte sadece engellilerle ilgili haklar değil, kadın hakları, birtakım feminist hareketler, bazı marjinal hareketler, 68 kuşağı gibi sol ve özgürlükçü hareketler, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkım ve travmayla birlikte “yeter artık” felsefesinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak bu toplumsal hareketlilik ve refah devletinin bu altın çağı (restorasyon çağı) çok uzun sürmemiştir. 1970’lerin ortalarında ortaya çıkan petrol krizi ile birlikte restorasyon çağında güç topladığına inanan liberal iktisadi bakış açısı yeniden yükselişe geçmiştir. Neoliberalist dönem olarak adlandırılan bu dönem, klasik liberalizmden birtakım farklılıklar içermekteydi. Yine de temel perspektif açısından iktisadi ve insani süreçlerin mümkün oldukça piyasanın insafına bırakılması gerektiği düşüncesi varlığını devam ettirmekteydi. Bu yeni dönem yeni tartışmaları da birlikte getirmişti. O da restorasyon çağında ortaya çıkan ve gelişen sosyal devlet anlayışının krizi ve hatta çöküşü tartışmasıydı. Bu dönemle birlikte Kıta Avrupası’nda birtakım sosyal haklarda gerilemeler olduğunu söylemek mümkündür.

Refah devleti anlayışı içerisinde ekonomik ve sosyal haklar çerçevesinde ortaya konulan çalışma hakkı kavramı, korunaklı çalışma ortamı ve imkanlarını, devletin vatandaşına karşı bir sorumluluğu olarak tanımlamıştır. Ancak piyasa anlayışının yeniden hâkim olmaya başladığı 1975 sonrası süreçte, korunaklı çalışma ortamları ve istihdam imkanları giderek zayıflamış, çalışma hakkı,

çalışma şansına dönüşmüştür (Peksan, 2021). Bu duruma paralel olarak gelişen teknolojik yapı üretim ilişkilerini ve biçimlerini de dönüştürmüş ve sonuçta bugün, çalışma fizik gücüne dayalı bir eylem olmaktan çıkmıştır. Bu durum ise engellilerin istihdama katılımını kolaylaştırmış ve engellilerin daha görünür olmalarına, sosyal adaptasyonuna imkân sağlamıştır. Ancak bir yandan ekonomik ve sosyal haklar bağlamında kazanılan haklar, bir diğer yandan ise serbest piyasa şartlarında ekonominin kendine has maksimum kar güdüsü arasındaki bu çatışma halen daha devam etmektedir. Bugün iktisadi yapı Kıta Avrupası'nın bir kısmı hariç tutulursa daha çok liberal bir perspektif tarafından domine edilmektedir. Tüm itirazlara rağmen yükselen rekabete dayalı ekonomik sistem ve piyasa anlayışına dayalı yapı engellen(e)memektedir.

Nihayetinde önümüzde duran bu tablo ile birlikte esasen yeni bir dünyanın imkânı üzerine tartışmak belki de sorunun anlaşılabilmesi açısından da daha fazla katkı sağlayacaktır. Buradaki temel sorun, iktisadın temel olmadığı bir toplum türünün gündem dışı olmasıdır (Kucur, 2021b). İktisadın ana unsur olmadığı bir toplum modelinin izah edilebilirliğini kurabilirsek o zaman engellilerin, kadınların, çocukların, yaşlıların dezavantajlı olarak adlandırdığımız yapıların toplumsal entegrasyonu daha kolay olacak gibi görünmektedir. Çünkü rekabete dayalı bir sistemde bireyin değeri bireyin iktisadi verimliliği ile doğru orantılıdır. Bireyin değeri kendinden menkul değildir ve kendisine olan taleple ilgilidir. Bu noktada üretim süreçlerine katılımı mümkün olmayan bireylerin (engelli, yaşlı vb.) toplumsal varlığını tartışmalı hale getirmiştir. Bu tartışma kimi zaman Hitler benzeri çözümlere de evrilmiştir. Ancak bu tartışmanın kendisi her zaman engelli, yaşlı vb. kesimlerin doğrudan bir müdahale ile yok edilmesi değildir. Çünkü liberal sistem zaten bu unsurların ana akış içerisinde kendiliğinden yok olacağı görüşündedir. Uzun vadede bu unsurlar üretim ve dolayısı ile toplum dışı kalacaktır. Özellikle insanı inşa eden eğitim süreçlerinde devre dışı bırakılan engellilere yönelik olarak ortaya konulan perspektif eleştirilmeye muhtaçtır. Çünkü bugün geleneksel noktada eğitim bile piyasanın ihtiyacını karşılayacak bir şekilde organize olmuş ve olmaktadır. Bu anlamda iyi eğitim almayan, alamayan bireyler, üretim süreçlerinde ve toplumsal statü anlamında da yükselme şansını yakalayamamaktadır. Ancak eğitim sürecindeki bu rekabetçi yapı sadece engelliler açısından da sorun değildir. Sistem içerisinde başarısız sayılan herkes daha düşük bir toplumsal statü ve ekonomik gelir açısından dışlanmaktadır. Bu açıdan bugün geleneksel noktada her birey daha verimli olacak şekilde yetiştirilme ümidiyle eğitim süreçlerine katılmaktadırlar. Piyasanın ihtiyacı doğrultusunda kendisini projelendiren bireyler başaramayınca da değersizlik hissi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerdeki yalnızlaşma ve artan stres, kaygı bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Çünkü modern birey patolojik bir kaygıyla, *kendiliğinin* farkında bile olmadan rekabetçi sisteme travmatik bir şekilde dahil olmuş, maratona dönüşmüş bir koşuşturmaca içerisinde kariyer merkezli bir inşa edilmiş sürecini yaşamaktadır. Kariyer merkezli birey kendisinin bir projesine dönüşmüştür. Sisteme adapte olamayan birey kendisini çaresiz hissetmektedir. Bu noktada engelliler, yaşlılar vb. toplumsal kesimlerin çaresizlik ve kaygıları daha da tetiklenmektedir. Çünkü sosyolojik gerçeklik herkesi olduğu gibi hatta herkesten daha fazla onları da kuşatmaktadır. Hali hazırda küreselleşen ve sınırları aşan sermaye kontrol edilemez bir şekilde devletleri de tehdit eden boyuta ulaşmıştır. Sermaye, yapısı itibarı ile akmak isteyecektir ve bunu engellemesi muhtemel tüm unsurları da kendisine düşman olarak görecektir, görmektedir. Çünkü tecrübeler göstermektedir ki sanayi devrimi ile şekillenen ekonomi merkezli dünyada, insan lehine olan hiçbir dönüşüm sermayeye ve piyasaya rağmen olmamıştır olamamaktadır. Dolayısı ile engellilerin toplumsal katılımını yükseltmeye yönelik hareketlerin romantik hareketler olmaktan öte gerçekliği kavramaya ihtiyacı olduğu görülmektedir. Modern kapitalist rekabetçi sistem içerisinde oluşturulması planlanan her vaha maliyet ve sürdürülebilirlik problemi ile karşı karşıya kalacaktır. Bunun için de engellilerin rekabet güçlerinin ve yapabilirliklerinin artırılmasına yönelik uygulamaların, korumaya yönelik uygulamaların önüne geçmesi gerekmektedir. Gelişen teknolojiler ise bu noktada etkin çözümler üretmemize imkân sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazarın ORCID ID'si

Fatih Kucur 0000-0001-5329-9905

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Akbaş, K. ve Şen, İ. G. (2013). Türkiye’de kadına yönelik pozitif ayrımcılık: kavram, uygulama ve toplumsal algılar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 165-189.
- Akögretmen, M. (2023). Batı’da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12(32), 129-144.
- Arslan, H. ve Altıntaş, G. (2014), engellilerin çalışma yaşamına katılımını artırarak toplumla kaynaşmalarını sağlamayı hedefleyen bir model önerisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 165-186.
- Attepe Özden, S. (2020). Engellilik ile ilgili modeller. M. Tekindal ve S. Attepe Özden (Ed.), *Engellilik alanında sosyal hizmet kuram ve uygulamaları* içinde (1. bs., ss. 33-42). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aver, Ö. F., (2019). Engellilerin mesleki eğitimi ve istihdamı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(3), 327- 354.
- Aytemur Sağırloğlu, N. (2020). Öjeni ve sağlam bedenlilik. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 115-133.
- Aytemur Sağırloğlu, N. (2017). Sağlam bedenlilik ideolojisi üzerine eleştirel bir inceleme. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 148-168.
- Bayazıt, M. (2012). Çalışma psikolojisi. *Psikoloji* içinde (1. Bakı., ss. 156-187). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Berkün, S. (2023). Engelli istihdamında yeni teknolojiler. *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXII* içinde (ss. 83-97). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Bezmez, D., Sibel, Y. ve Şentürk, Y. (Ed.)(2011). Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Block, S., & Hennessy, T. (2017). “Sharing economy” or on-demand service economy? A survey of workers and consumers in the greater Toronto area. *Canadian Centre for Policy Alternatives*, 1–26
- Bouthoul, G. (1995). *Sosyoloji tarihi - I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, M. M. (2022). *Pozitif ayrımcılık iklesi ışığında engelli istihdamı ve engellilerin hakları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.
- Bush K. L., & Tassé M. J. (2017). Employment and choice-making for adults with intellectual disability, autism, and Down syndrome. *Research in Developmental Disabilities*, 65, 23–34.
- Çalışkan Akçetin, N. (2018). “İnsancı” olmak ya da “insan” olmak: Hümanizm’e eleştirel bir bakış. *Beytulhikme Int J Phil*, 8(2), 691-712.
- Çetin, B. I. (2017). Sanayi Devrimi’nden 21. yüzyıla batı dünyasında engellilik. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91-122.
- Darwin, C. R. (2012). *Türlerin kökeni*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Demirsoy, A. (1998). *Kalıtım ve evrim*. Ankara: Meteksan.
- Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde engellilerin eğitim hakkı. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, (2), 39-59.
- Erden Kaya, E. ve Durgun, Ş. (2020). Irkçılığın dönüşümü: kavramsal ve kuramsal bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 79-102.
- Erdoğan Coşkun, A. (2014). Meşrutiyet’in evrimci dergisi: Ulûm-ı iktisadiye ve içtimaiye mecmuası. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 0(28), 73-99.
- Faure, P. (1992). *Rönesans*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fraser, R., Ajzen, I., Johnson, K., Hebert, J. & Chan, F. (2011). Understanding employers’ hiring intention in relation to qualified workers with disabilities. *J. Vocat. Rehabil.* (35), 1–11.
- Huber, G. (2008). İdeolojik sapma ve etik koruma. F. Mayor ve A. Forti (Ed.), *Bilim ve İktidar* içinde (s. 127-144). Ankara: Tübitak.
- Jetha, A., Bonaccio, S., Shamaee, A., Banks, C. G., Bültmann, U., Smith, P. M., ... & Gignac, M. A. (2023). Divided in a digital economy: Understanding disability employment inequities stemming from the application of advanced workplace technologies. *SSM-Qualitative Research in Health*, 3, 1-9.
- Jing, J., Feng, X., Song, J. & Li, B. (2022), "Does the inclusion of disabled employees affect firm performance? empirical evidence from china," *Sustainability*, 14(13), 1-22.
- Kalelioğlu, U. B. (2019). Auguste comte’un insanlık dini kurgulamasında üç hal kanunu’nun rolü ve pozitif dinin nitelikleri. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 535-544.
- Kennedy, P. (2010). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (B. Karanakçı, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, C. (2021). Engellilere yönelik sosyal hizmet uygulamaları: Bibliyometrik haritalama. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 5, 1-18.
- Kucur, F. (2021a). *Sosyal bilimleri yeniden düşünmek*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kucur, F. (2021b). Sabahaddin zaim’in sosyal politika yaklaşımını anlama çabası. F. Taşçı (Ed.), *İnsan toplum ve iktisat sabahattin zaim düşüncesinin ana hatları* içinde (ss. 87–134). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Lindsay, S. (2011) Discrimination and other barriers to employment for teens and young adults with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 33(15-16), 1340-1350, DOI: 10.3109/09638288.2010.531372
- Malthus, T. (2021). *Nüfus iklesi üzerine bir deneme*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mazrui, A. A. (1968). From social darwinism to current theories of modernization: a tradition of analysis. *World Politics*, 21(1), 69–83. <https://doi.org/10.2307/2009746>
- Michailakis, D. (2001). Information and communication technologies and the opportunities of disabled persons in the Swedish labour market. *Disability & Society*, 16(4), 477-500.

- Özdemir, A. (2019). İslam medeniyetinin seküler medeniyete katkıları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 117–147.
- Özmkas, U. (2016). *Biyopolitika kavramına dair bir soruşturma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Park, S. (2023). Exploring the impact of the internet and it technology advancement on disabled individuals and their engagement in digital employment in korea. *Proceedings of The International Conference on Electronic Business*. ICEB'23, Chiayi, Taiwan, October 17-23.
- Peksan, S. (2021). *Çalışmanın evrimi ve işin sonu* (1. bs.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Roberts, D. (2017). Gen çağında sağlığın sosyal erdemsizliği. J. M. Metzl ve A. Kirkland (Ed.), *Yeni bir erdeme dönüşen sağlığa karşı içinde* (1. bs., ss. 83-96). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saha, S., Sharotry, A., Mediavilla, F. M., Jiménez, J., & Pérez, E. (2023). Productivity and reliability of people with a disability: A literature review. In *IIE Annual Conference* (pp. 1-6). Institute of Industrial and Systems Engineers (IISE).
- Saklı, A. R. (2013). Fordizm'den esnek üretim rejimine dönüşümün kamu yönetimi üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), s. 107–131.
- Serdar, M., (2023), “Yeni toplumsal hareketler bağlamında birleşik krallık'ta engelli hakları hareketi” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2) 384-396.
- Sezer, B. (2011). *Sosyolojinin ana başlıkları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük alanında kullanılan kavramlar üzerine genel bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28), s. 69–85.
- Subramanian, A., & Mital, A. (2009). Productivity and disability: the need to modify work standards. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 4(2), 212-227.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (4. bs.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şahin, Ç. E. ve Gökten, K. (2013). Latin amerikan özyönetim pratiklerinden insan odaklı bir esnekleşme beklenebilir mi? *Çalışma ve Toplum*, 2(37), s. 119–146.
- Şener, E. ve Bulut, Ö. (2023). İdeoloji ve yönetim çalışmaları: bilimsel yönetim düşüncesinin gelişim sürecine sosyal darwinizmin etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 33-49.
- Tunca, A. B. (2020). Sakatlık hareketi üzerinden damgalanmanın etkileşimliliğinin eleştirisi. M. Tekindal ve S. Attepe Özden (Ed.), *Engellilik alanında sosyal hizmet kuram ve uygulamaları içinde* (1. bs., ss. 43-53). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tuncer, M. ve Gunay, H. F. (2007). Max weber'de otorite ve meşruiyet tipolojisi. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 4(8), s. 15–30.
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk sanayi toplumu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TÜRKONFED (2021, Mayıs). *Kadınlar pozitif ayrımcılık değil eşitlik istiyor* [Basın Bülteni]. Erişim adresi <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfedbasinbulteni070521-7124.pdf>
- Ümit Fırat, S. (2019). Engelli istihdamında digital devrim ve akıllı teknolojiler. *Toprak İşveren Dergisi*, (123), 8-15.
- Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Yaşa, A. G. (2018). Herbert spencer sosyolojisinde sosyal evrimcilik ve liberalizm etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 593-605.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve reformasyon. *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 210(8), 184-210.

Atıf Biçimi / How Cite This Article

Kucur, F. (2023): Modernleşme ve Piyasa kısılcacında engelli bireyin konumlanışına dair sosyo-tarihsel bir okuma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 85, 43-54. <https://doi.org/10.26650/jspc.2023.85.1369254>